

Hoofdstuk 5 – ‘Artikelen die het “doen”’

In: Peter Bak, *Harde koppen, rechte lijnen. De lokale en regionale edities van Trouw in oorlogstijd* (Amsterdam-Kampen 1993)

‘Het Tribunaal-besluit’, zo luidde de titel van het artikel. Het was opgenomen in het *Trouw*-nummer van begin oktober 1944, het eerste reguliere ‘grote’ nummer na de korte landelijke bulletins die tijdens de september-dagen waren uitgegeven. ‘Het Tribunaal-besluit’ was een reactie op het gelijknamige besluit dat op 14 september was afgekondigd door de Nederlandse regering in Londen. Het voorzag in het tuchtrechtelijk aanpakken van Nederlanders die tijdens de bezetting van een ‘foute’ gezindheid blijk hadden gegeven.

Het meest in het oog springende aspect van het tribunaalbesluit, was de invoering van lekenrechtspraak. Het besluit bepaalde namelijk dat in de tribunaal, naast een jurist-voorzitter, twee leken zitting zouden hebben, bij voorkeur uit de woonplaats en beroepsgroep van de verdachte. Dat was in strijd met de Grondwet, maar nood brak wet, zo dacht de Londense wetgever. *Het Parool* en *VN* dachten er ook zo over, maar *Trouw* niet. De tribunaal zouden zich op het uiterst complexe grensgebied van ‘goed’ en ‘fout’ gaan begeven, waar professionele rechters onontbeerlijk waren. ‘Het is eenvoudiger over duidelijke zaken als moord en diefstal te oordeelen dan over gedragingen als “afbreuk doen aan het verzet” en “in strijd handelen met de belangen van ons volk”, waarbij allerlei schakeringen mogelijk zijn en allerlei moeilijk te bepalen invloeden hebben kunnen werken die de toerekening en de schuld zeer zeker nuanceeren’, stelde *Trouw* in het artikel ‘Het Tribunaal-besluit’. Bovendien was het ‘een zeer groote fout’ de lekenrechters uit woonplaats en beroep van de verdachte te recrutereren. Hoe groot was het gevaar dan wel niet, dat persoonlijke motieven een rol gingen spelen? Uitvoering van het tribunaalbesluit zou volgens *Trouw* leiden tot ‘een soort van overheidswege gekanaliseerde volkswuede die met de beste rechtstradities van ons volk in strijd is’. Intrekking van het besluit was daarom ‘dringend gewenscht’.

'Het Tribunaal-besluit' zette bij menige verspreider en lezer kwaad bloed. Wat was dat voor een slappe toon?! Wat zeurde *Trouw* nu over 'allerlei schakeringen' en 'moeilijk te bepalen invloeden'? 'Goed' was 'goed' en 'fout' was 'fout'. Daarvoor waren geen 'geroutineerde en juridisch onderlegde' rechters nodig – dat konden zij zelf ook wel uitmaken. Nederland was oorlogsgebied geworden; het optreden van de Duitsers werd steeds grimmiger; voedsel en brandstof werden schaars. Het moreel van de bevolking werd zwaar op de proef gesteld. Dat vyzelde je niet op met een dergelijk onwezenlijk, naar de studeerkamer riekend artikel.

*Elbert van Ruller, contactpersoon tussen de redactie en het verspreidingsapparaat van *Trouw*. (Foto HDC)*

Die kritiek klonk ook bij het nummer van eind december, dat voor de helft in beslag werd genomen door het artikel 'Naar een nieuwe Volkenbond'. Uitvoerig werd het plan voor een nieuwe volkerenorganisatie uit de doeken gedaan dat in het Amerikaanse Dumbarton Oaks door vertegenwoordigers van de Verenigde Staten, Groot-Brittannië, de Sovjet-Unie en China was opgesteld. Wie zat daar, gekweld door honger, kou en duisternis, op te wachten? En wie op een doorwrocht artikel over het naoorlogse defensiebeleid, zoals dat onder de titel 'De Koninklijke strijdmacht' in het januari-nummer verscheen?

'Het zijn over het algemeen geen artikelen die het "doen"', schreef Jan van der Meer, hoofdverspreider in Friesland, aan de redactie in Amsterdam. Hij was niet de enige die zo dacht. 'Alles loopt goed, maar ons zwakke punt is de redactie', liet Wim Speelman zich tegenover Gijs Kuypers ontvallen. De kritiek uit de hoek van de antirevolutionaire verspreiders op de inhoud van de krant was in de laatste oorlogswinter niet langer van incidentele aard. De verleiding was groot het gemis aan 'artikelen die het "doen"' in de 'eigen' speciale uitgaven te compenseren. Niet iedereen kon die verleiding weerstaan, in weerwil van de strenge richtlijnen.

Lik op stuk

Op 15, 16 en 17 november hielden de Duitsers in Haarlem een textielvordering. Deze actie, bedoeld om de Wehrmacht aan kleding te helpen, werd het Haarlemse *Trouw-bulletin*, waarover Piet Tjeerdsma, provinciaal verspreider in Noord-Holland, de scepter zwaaide, bijna fataal. Op zoek naar inleverruimtes kwamen Duitse militairen op de tweede vorderingsdag het schoolgebouw inspecteren, waar de broers Leen en Piet Keesmaat het

Trouw-bulletin vervaardigden. Ze waren juist bezig het nummer voor die dag te stencillen, toen ze werden opgeschrikt door het gestamp van soldatenlaarzen. Het ongewenste bezoek verdween weer snel, maar de schrik was er niet minder om. Het stencil en alle exemplaren van het nummer, dat die dag zou verschijnen, werden door de broers verbrand en ze gaven Tjeerdsma te kennen niet meer naar het schoolgebouw terug te zullen gaan. Dat de Duitsers het gebouw ongeschikt hadden bevonden om als verzamelplaats dienst te doen, kon ze niets schelen. Na veel gepraat gingen Leen en Piet Keesmaat toch weer aan het werk, tot opluchting van Tjeerdsma, want de gedweë wijze waarop hij vele Haarlemmers jassen, sokken, ondergoed, handschoenen en dekens had zien wegbrengen, schreeuwde om een reactie in het *Trouw-bulletin*.

Op 18 november, na twee dagen absentie, verscheen het *Trouw-bulletin* weer. Om uiting te geven aan zijn afkeer van de laffe houding tijdens de textielvordering had Tjeerdsma een aantal regels toegevoegd aan het artikel 'De verraders', dat de dag tevoren in de speciale uitgave voor Amsterdam en omstreken was verschenen. Het was een ooggetuigeverslag van het opbreken door de Duitsers van de spoorweglijn Amsterdam-Utrecht. Bovenleidingen, seinmaterieel, rails, dwarsliggers: alles werd op wagons gegooid om naar Duitsland te worden afgevoerd. Nederlandse arbeiders hielpen aan deze roofpartij mee. 'Een van hen droeg een uniformpet van ... de Nederl. Spoorwegen', stelde het artikel. 'De verraders, de verrader. Nederlanders leert ze kennen en onthoudt ze. Over deze verraders moet het recht zijn loop hebben.'

'Maar ik heb nog meer gezien', ging het Haarlemse *Trouw-bulletin* verder.

Mensen, die 's zondags in de kerk om voedsel en een snelle bevrijding baden, liepen door de week het hardst om textiel in te leveren. Dit is in lijnrechte tegenspraak met de gebedsure. Dit vloekt met elkaar. Het doet denken aan de vrouw, die vurig bidt, dat haar man van den drank af zal geraken, maar hem intusschen elken avond een glaasje toeschuift. Verschillende onder hen sloten de deur toe, toen hun om voedsel en kleding gevraagd werd voor onderduikers en vluchtelingen. Ja, wel brachten ze graag voedsel naar de trein met gevangen arbeiders uit Rotterdam, want hier was geen gevaar bij!

Om een reprimande voor te zijn, biechtte Tjeerdsma twee dagen later op buiten zijn boekje te zijn gegaan. 'We zijn een beetje stout geweest: van

jullie kregen we copie: verraders, daarachter hebben we (voorn. ik) een stukje aangelascht. Als iemand op de kop moet hebben, dat verdient ik, hoewel ik het tegendeel hoop. Beloven beterschap.'

Vier dagen later echter, in het nummer van 22 november, bracht het Haarlemse *Trouw* een uit *The Economist* overgenomen beschouwing over 'het annexatieprobleem' die de goedkeuring van Amsterdam evenmin zal hebben kunnen wegdragen. Met instemming werd uit het Britse blad aangehaald dat genoegdoening in territoria voor de door de Duitsers aangerichte verwoestingen 'gerechtvaardigd' was. Gedacht kon worden aan de strook van Emden tot Aken; Nederland kreeg dan de beschikking over het steenkoolgebied rond laatstgenoemde stad en over een 'gordel van steden waarin textielfabrieken zijn gevestigd en deze zijn weer omringd door landbouwdistricten'.

Het landelijke *Trouw* nam ten aanzien van annexatie uitdrukkelijk geen – in. 'Wij kunnen ons niet onttrekken aan den indruk, dat het annexatiegesprek in Nederland is ontstaan als resultaat van een opkomende overwinningspsychose. Wij zullen goed doen ons daaraan te onttrekken', aldus het nummer van eind augustus 1944. Het annexatievraagstuk was er een met 'uiterst moreele, politieke en economische aspecten', waarover *Trouw* nog geen oordeel wilde vellen. Eerst moest afgewacht worden wat de geallieerden met Duitsland van plan waren. Principieel tegen annexatie was *Trouw* overigens niet. Zouden de geallieerden Duitsland 'radicaal vernietigen', dan moest Nederland zich ook in de boedelverdeling mengen. Bleef Duitsland als grote mogendheid bestaan, dan neigde *Trouw* ertoe annexatie af te wijzen want 'een betrekkelijk kleine staat, tegen wien een groote mogendheid een irredentistische vordering heeft, zal nimmer meer rust hebben.'

In het volgende landelijke nummer, dat begin oktober verscheen, ging *Trouw* in op een hoofdartikel uit *The Times* van 20 september, gewijd aan de wenselijkheid van herziening van de nationale grenzen na de oorlog. Het Britse dagblad waarschuwde voor door 'de gevoelshitte' ingegeven vredesbepalingen, 'waarbij vele miljoenen menschen onder vreemd bestuur zouden worden gesteld en van huis en haard zouden worden verdreven'. *Trouw* sloot zich bij die waarschuwing aan, met het oog op 'hen, die door de annexatie-bacil zijn aangestoken'.

Het Haarlemse *Trouw* kende die reserves niet en stond daarin niet alleen. Eind januari publiceerde de Utrechtse speciale uitgave een uit het *Eindhovens Dagblad* overgenomen artikel, dat inging op de vraag wat er met de bewoners van Oost-Friesland en West-Falen moest gebeuren. Dát die gebieden door Nederland zouden worden ingelijfd, was géén vraag meer.

Volgens het artikel was het evident dat de plaatselijke bevolking plaats moest maken voor Nederlanders, ‘zowel als schadevergoeding als om tegemoet te komen aan de dreigende overbevolking in ons land’. Maar daarbij mocht niet worden voorbijgegaan aan het feit dat de Oost-Friezen en West-Falen van een ander slag waren dan bijvoorbeeld de Hannoveranen en de Pruisen. In Oost-Friesland en West-Falen woonden ‘stamverwanten’; wellicht leefde bij bepaalde groepen de wens ‘zich aan te sluiten bij Nederland, het klassieke land van gewetensvrijheid en met een cultuur, die de hunne zoo na staat, en daar dan goede, toegewijde inwoners van te worden’.

‘Een geestelijke opduvel’

De ‘jongens’ in Zeist en Bilthoven waren slecht te spreken over de inhoud van de bulletins, schreef Harry Dijkhuis (‘Johan’) op 23 november in een overzicht van zijn werkzaamheden als provinciaal verspreider in Utrecht. Ze vonden het frontnieuws niet actueel en de artikelen veel te beschouwend. In Zeist hadden ‘Ed’ en ‘Piet’ (Ed Beumer en Piet Coumou) de kopij al eens terzijde gelegd en op eigen houtje een nummer gestencild. ‘Han’ (Han Poldermans, verspreider in Bilthoven), had een hem bezorgde zending van 750 bulletins zelfs in de kachel gestopt – daarvoor waagde hij zijn leven niet. *Trouw* moest de mensen ‘een geestelijke opduvel’ geven, hadden de drie Dijkhuis laten weten.

Hoewel Dijkhuis over hun eigengereide houding laaiend was en dat niet onder stoelen of banken stak, kon hij zich in die wens wel vinden. Hij was al een maand op zoek naar een drukker, maar kreeg bij de een na de ander nul op rekest. In brieven aan Amsterdam was het geklaag over de slappe houding van de Utrechtenaren niet van de lucht. Toppunt voor Dijkhuis was wel wat hem over de textielvordering in Zeist ter ore was gekomen: ‘Eén van onze “voormannen” (...) was mee één van de eersten die z’n hemd en onderbroek bij de Moffen ging inleveren!!’ Een artikel met wat gespierde taal kon geen kwaad.

In de speciale Utrechtse uitgave van

Een van de biljetten die tijdens de laatste oorlogswinter door de plakploeg van *Trouw* werden aangeplakt.

24 november nam Dijkhuis 'Staking in Eindhoven' op. Het stuk was een reactie op het bericht van Radio Oranje in de avonduitzending van 21 november dat die middag in Eindhoven 'de arbeiders van alle fabrieken, de fabrieken van Philips inbegrepen', een proteststaking hadden gehouden tegen de slechte voedselsituatie; verdere actie werd overwogen. Die berichtgeving was overtrokken. 'Staking' was een te zwaar woord. Er was rond het middaguur een demonstratieve optocht geweest, niet van 'de arbeiders van alle fabrieken'. Alleen werknemers van Philips hadden geprotesteerd. Stakingsplannen waren inmiddels van de baan want het Militair Gezag had extra rantsoenen toegezegd.

In bezet Nederland, waar de rantsoenen scherp waren gedaald, was de verontwaardiging groot, ook bij Harry Dijkhuis. Tijdens de bezetting durfden de mensen niets, maar de Duitsers hadden hun hielen nog niet gelicht of men had de moed om voor een paar aardappels te hoop te lopen. 'Misdadig' en 'niets anders dan revolutie' noemde het Utrechtse *Trouw* de staking. 'Zij rooft den duren tijd van de geall. leiders en stoort daardoor het offensief. Wij hopen dat de stakers deze zaken zoo helder gaan zien, dat zij dit duffe democratische wapen snel bergen. En weigeren zij dit, dan aarzele de wettige overheid niet de mitrailleurs te doen spreken, wanneer normale taal niet onmiddellijk wordt verstaan.'

Dat was krasse taal. Of Dijkhuis hiervoor door Amsterdam op het matje is geroepen, is onbekend. De redactie zal zeker niet met instemming van het artikel kennis hebben genomen. Een dergelijke onbesuisde toon hoorde niet in *Trouw* thuis. *Trouw* trok rechte lijnen, predikte 'principeel' verzet, maar schold niet. 'Het is noodig de preciese feiten te kennen om een juist oordeel over deze staking uit te spreken', stelde de redactie in de Amsterdamse speciale uitgave. 'We zijn van oordeel dat meer licht hierover ontstoken moet worden'. Duidelijk was wèl, werd de lezers voorgehouden, dat de bevrijding niet betekende dat 'de gebraden carbonaden zomaar uit de tanks van de Engelschen zullen komen rollen'. In het landelijke *Trouw*-nummer dat begin december verscheen, heette de de proteststaking 'ongeoorloofd' en werd bij het Militair Gezag aangedrongen op 'strengere maatregelen, zoodat zulke dingen niet meer kunnen voorkomen'.

Wat Beumer, Coumou en Poldermans van het artikel 'Staking in Eindhoven' vonden, is evenmin bekend. Ze zullen het waarschijnlijk wel met instemming hebben gelezen. Te beschouwend was het in ieder geval niet! Maar hun onvrede over de inhoud van de bulletins bleef. Konden ze niet 'wat minder A.R.', vroegen ze twee weken later op een verspreidersvergadering, daarin gesteund door Reino van der Plaats, de rechterhand van Dijkhuis. Ze hadden zich met name gestoord aan de overdadige aandacht,

die aan het overlijden van Colijn was besteed. De oud-premier, die op 18 september was overleden in zijn ballingoord Ilmenau, was in het nummer van 14 november al herdacht, met de mededeling dat dit in de landelijke krant nog uitvoeriger zou gebeuren. Waarom moest er dan op 30 november nog een extra nummer 8a verschijnen met ‘het geestelijk testament van Dr. Colijn’? ‘Op het laatst wisten de mensen wel dat Colijn dood was’, werd er opgemerkt. Ook werd geklaagd over ‘al te grote Christelijkheid en het veelvuldig gebruik van versjes’. De bulletins moesten ‘zakelijker’ zijn, moesten nieuws brengen zonder opsmuk. Het was *Trouw* echter om meer dan nieuws alleen te doen.

‘Dit mag niet onder den naam van Trouw worden voortgezet’

In Amersfoort had Harry Dijkhuis de zaken in eigen hand genomen. Han Poldermans zou de stad vanuit Bilthoven bewerken, maar bracht er volgens Dijkhuis weinig van terecht. Toen er eind november nog geen speciale uitgave verscheen, fietste Dijkhuis samen met Reino van der Plaats naar Amersfoort, naar Egbert Vonkeman, het *Trouw*-contact aldaar. Met Vonkeman, die een timmerfabriek had aan de Hellestraat, werd afgesproken dat hij, zo gauw een stencilmachine en papier geregeld waren, een speciale uitgave voor Amersfoort en omstreken zou gaan draaien. De kopij daarvoor zou uit Utrecht worden aangeleverd.

In de loop van december kreeg Dijkhuis de eerste nummers uit Amersfoort onder ogen: de kopij uit Utrecht had Vonkeman goeddeels genegeerd en in plaats daarvan eigen stukken opgenomen. Tegen een koerierster, die kopij kwam brengen, had hij gezegd de aangeleverde artikelen ‘knudde’ te vinden. Zijn ‘redactieman Peter’ schreef veel betere stukken die aan ‘de Amersfoortsche behoeften’ voldeden. De ‘redactieman Peter’ was mr. Hans Westra. Hij voerde in Amersfoort een advocatenkantoor met de Zeistenaar mr. Jaap de Graaf, een van de eerste LO-werkers, niet te verwarren met de gelijknamige *Trouw*-verspreider.

Dijkhuis was woedend over Vonkemans handelwijze. Hij fietste opnieuw naar Amersfoort, veegde hem flink de mantel uit, maar veel effect had dat niet. Vonkeman bleef de aangeleverde kopij terzijde leggen en wat er voor in de plaats kwam deed Dijkhuis de haren te berge rijzen. Wat te denken van wat de Amersfoortse editie begin januari onder het mom van ‘Het nationale –’ te berde bracht?! Het was een regelrechte aanval op ‘De Christelijk-Nationale gedachte’, zoals die in het landelijke *Trouw* van begin december was geformuleerd, in aansluiting op de in hetzelfde nummer opgenomen gemeenschappelijke verklaring van LO, LKP, het Schoolverzet en *Trouw*.

In die verklaring hadden de vier organisaties hun ondergrondse activiteit

gepresenteerd als 'een uiting van een positief-Christelijke levensovertuiging' en 'als een bijdrage – ieder voor haar deel – tot den strijd om het behoud en de versterking van de Christelijke grondslagen van ons volksleven, als onmisbare voorwaarden voor een Nederlandschen rechtstaat'. LO, LKP, het Schoolverzet en *Trouw* keerden zich uit dien hoofde tegen 'een orde van zaken, waarbij door verabsoluteering van de staatsgedachte het typisch-Nederlandsche cultuurbezit van de geestelijke vrijheid en de zelfstandige waarde van de menschelijke persoonlijkheid in het gedrang komt'. 'Vanuit dit gezichtspunt', besloot de verklaring, 'wordt thans de strijd tegen het Nationaal-Socialisme gevoerd en zal eveneens het Communisme moeten worden afgewezen.'

In het aansluitende artikel 'De Christelijk-Nationale gedachte', dat was geschreven door Bruins Slot, stelde *Trouw* dat de gezamenlijke verklaring bedoeld was om de indruk weg te nemen 'dat het verzet in Nederland tijdens de bezetting onlosmakelijk verbonden zou zijn aan een links gericht politiek en sociaal radicalisme'. Die indruk was gewekt in 'discussies over de z.g. illegaliteit' en in 'uitlatingen in sommige geschriften uit de illegale wereld'. LO, LKP, het Schoolverzet en *Trouw* die, schreef Bruins Slot, 'tesamen – zacht gezegd – een zeer groot deel der illegaliteit vertegenwoordigen', wilden met hun verklaring duidelijk maken, 'dat de principieele doelstellingen van dit deel der illegaliteit het ten eenen male verhinderen dat de illegaliteit als geheel zou kunnen dienen als dekmantel voor het streven om Nederland na den oorlog een bepaaldelijk links radicale richting uit te sturen'.

Wat deed de speciale uitgave voor Amersfoort en omstreken? Het nam de beginselverklaring van LO, LKP, het Schoolverzet en *Trouw* over, maar liet dit vergezeld gaan van een eigen commentaar, getiteld 'De strijd van het geheele Nederlandsche volk. (Het Nationale Standpunt)'. Er stond niet: 'het christelijk-nationale standpunt', bewust niet. Het ging immers, stelde het eerste deel van de titel, om 'de strijd van het geheele Nederlandsche volk'. Dat Nederlandse volk kende ook niet-christenen voor wie de christenen ook dienden te vechten. De ware christen waagde zijn leven niet alleen voor zijn gezin, zijn school, zijn kerk en zijn politieke partij. Nee, hij streed ook voor 'het leven van zijn on- ja anti-christelijke buurman, voor de vrijheid van diens gezin, voor de vrijheid van dien school, voor de vrijheid van diens vereeniging en partij'. Deed hij dat niet, dan kon het wel eens zo zijn 'dat een illegaal strijder meer een onvaderlandsche schobbejak is, dan een legale slappeling, die wel nationaal denkt en voelt, maar helaas niet om zijn overtuiging durfde en durft uit te komen'.

Zo kon het niet langer met Vonkeman, vond Dijkhuis. Begin februari

vroeg hij Reino van der Plaats in Amersfoort het heft in handen te nemen. Dat nam Vonkeman niet. Wat men in Utrecht van zijn speciale uitgaven vond, interesseerde hem niet. Hij eiste op hoge toon een officieel bericht van de redactie in Amsterdam dat hij met zijn uitgaven moest stoppen. Uit wrok staakte hij zijn medewerking aan de koeriersdienst, maar dat vond Dijkhuis geen ramp. 'Vonki' liet zich niet alleen weinig gelegen liggen aan de hem toegezonden kopij, ook zijn inzet voor de koeriersdienst liet volgens hem veel te wensen over. Hij reed zijn koeriersters volgens Dijkhuis onvoldoende achterna. Bij het minste of geringste bleven ze thuis, met als gevolg dat de hele dienstregeling in het honderd liep. Het meisje uit Amsterdam fietste dan voor niets naar Hilversum, waar de post met die uit Amersfoort moest worden gewisseld, en in Harderwijk zat het meisje uit Zwolle te wachten. En met de financiën zou het onder Reino vast en zeker ook beter gaan. Het was de bedoeling dat de verspreiders de lezers om een vrijwillige bijdrage vroegen; wat na aftrek van kosten overbleef, moest aan het 'Centraal Bureau der Keezen' worden afgedragen. Volgens Dijkhuis kwam uit Amersfoort 'nooit een cent'.

Van Ruller had zo zijn bedenkingen over de handelwijze van Dijkhuis. Hij vond zelf uiteraard ook dat de Amersfoortse speciale uitgave in de pas moest lopen – wat over 'het nationale standpunt' was gepubliceerd, vond hij ook 'heel erg', schreef hij aan Dijkhuis. Maar hadden de problemen niet wat tactischer aangepakt kunnen worden? Vonkeman had toch ook veel goeds gedaan voor de zaak en verdiende het niet op een dergelijke brute wijze aan de kant te worden gezet. Zelf had Van Ruller de hoop nog niet opgegeven Vonkeman in het gareel te krijgen. Bovendien had hij van 'Theo Gooi' (Theo Schooneveld) vernomen, dat 'Vonki' best met de koeriersdienst had willen doorgaan, maar door Reino was afgedankt en dat het door haar ingestelde nieuwe adres slecht functioneerde. Onder Vonkeman haperde de dienst wel eens, maar pas nadat Reino aan het reorganiseren was geslagen, was het pas goed spaak gelopen. Het was schering en inslag dat zijn koeriersters in Amersfoort geen post troffen en zelf naar Harderwijk moesten fietsen, had Schooneveld zich bij Amsterdam beklagd. Hij had liever Vonkeman als uitwisselingsadres.

Van Rullers hoop Vonkeman in het gareel te krijgen bleek ijdel. Begin februari begon de speciale Amersfoortse uitgave een eigen artikelenserie, 'Het radicale Christendom en de slappe Christenheid'. Het Amersfoortse *Trouw* ging de gapende kloof tussen de boodschap van het Evangelie en wat daarvan in de praktijk terecht kwam, aan de kaak stellen! Het christendom was verworden tot een 'beschavingsreligie', niet langer in staat de scherpte der tegen-stellingen tusschen waarheid en leugen, recht en onrecht te

doorvoelen'. De armoede en werkloosheid van de jaren dertig had de door vele partijen, verenigingen en commissies gecorrumpeerde christenheid onverschillig gelaten. Maar ook de individuele christen trof blaam. Hij liet het initiatief maar al te graag aan die organisaties over. 'Wij beschuldigen U persoonlijk, lezer!', stelde het Amersfoortse *Trouw* onverbloemd. 'Wat hebt gij persoonlijk gedaan? Heeft U de liefde tot de zuiverheid der verhoudingen en tot de waarheid en gerechtigheid van de ordening Gods uitgedreven in straten en stegen om den strijd tegen het onrecht en den leugen aan te binden? Hebt gij U persoonlijk ingezet om de ellende en de armoede te lenigen?'

Nu was ook voor de redactie in Amsterdam de maat vol. Dijkhuis kon het door Vonkeman geëiste 'officiële' bericht krijgen. 'Ik nam kennis van de Amersfoortsche speciale uitgave. Naar mijn mening moet dit geschrift oogenblikkelijk beëindigd worden. Dit mag niet onder den naam van *Trouw* worden voortgezet' – was getekend, namens de redactie van *Trouw*: 'Swarth' (Bruins Slot). Bij het briefje zat ook de tekst voor een schrijven dat Dijkhuis in het Utrechtse verspreidingsapparaat moest laten circuleren. Daarin werd Ad Kuiper ('Dirksen'), leraar aan de christelijke kweekschool in Utrecht en vooraanstaand figuur in de Bond van Gereformeerde Jonge-lingsverenigingen, als verantwoordelijk redacteur voor alle in de provincie Utrecht verschijnende speciale uitgaven aangewezen. 'Dientengevolge mogen er geen speciale uitgaven van *Trouw* in de provincie Utrecht verschijnen dan met zijn instemming en onder zijn verantwoordelijkheid.' Het was, werd nog maar eens duidelijk gesteld, 'uitdrukkelijk verboden speciale uitgaven van *Trouw* uit te geven waarin artikelen zouden voorkomen die niet afkomstig zijn van of waarvan de verantwoordelijkheid niet gedragen wordt door de Redactie of een door de Redactie aangestelden plaatselijken of regionalen redacteur'.

Niet actueel genoeg

'Het is toch best mogelijk dat wij eerder bevrijd zijn dan Amsterdam, waarom moet dan V.N., PAROOL, enz. wel verschijnen en Tr. niet', schreef Jan Veldkamp, hoofdverspreider in Overijssel ('Cor Overijssel'), op 18

*André Donner was aanvankelijk redacteur van de Zuid-Hollandse edities van *Trouw*. In maart 1945 werd hij secretaris van de landelijke redactie.
(Foto HDC)*

oktober 1944 korzelig aan Amsterdam. Hoe lang moest vanuit het noorden en oosten nog aangedrongen worden op concrete richtlijnen over de periode na de bevrijding? Veldkamp had een exemplaar van *De Vliegende Hollander*, dat door geallieerde vliegtuigen werd uitgeworpen, in handen gekregen. Daarin stond, schreef hij ongerust, dat *Het Parool* in het bevrijde zuiden met een oplage van 100.000 exemplaren verscheen. Op 21 september was *Het Parool* in Eindhoven als weekblad bovengronds gekomen. Hoofdredacteur was de katholieke publicist Gerard Knuvelder. Ook in Maastricht en Heerlen verschenen wekelijkse edities. Of die edities een gezamenlijke oplage van 100.000 exemplaren hadden, is onbekend. Er kon gevoeglijk worden aangenomen dat de krant ook boven de Moerdijk grootse plannen had. Dan kon *Trouw* toch niet achterblijven?

Twee dagen later kwam uit Amsterdam het verlossende woord: er was voor het noorden en oosten een aparte redacteur benoemd die, als de geest onder de bevolking daartoe aanleiding gaf, in de landelijke krant artikelen mocht inlassen waarin op de toestand ter plaatse werd ingegaan. Mocht de bevrijding in het noorden en oosten eerder komen, dan kon de krant onder zijn leiding bovengronds worden gebracht. 'Fijn zeg', schreef Veldkamp opgelucht naar Amsterdam, 'dat wij hier uit kunnen komen met Tr. in geval wij hier eens eerder vrij mochten komen. Wij zullen de man die hier komt, met open armen ontvangen.'

De man die kwam, was dr. Roelof Jan Dam, rector van het Gereformeerd Gymnasium in Kampen, schuilnaam 'Dr. Maas'. Dam was al sedert 1941 actief voor de PO, de Politieke Organisatie, zoals de ondergrondse ARP doorgaans werd genoemd. Hij leidde in Overijssel vele illegale partijvergaderingen. In het voorjaar van 1943 werkte Dam mee aan het *Trouw*-manifest 'De vijand heeft thans het masker volledig afgeworpen', dat verscheen als reactie op het weer in krijgsgevangenschap voeren van alle voormalige soldaten van het Nederlandse leger. Vanaf de zomer van 1943 was Dam de inspirator van *Strijdend Nederland: het contact met de vrije wereld*, dat in Kampen en omgeving verscheen. Ook was hij actief als adviseur van de LO/LKP.

Als ouderling van de gereformeerde kerk in Kampen was Dam betrokken bij het leerstellig conflict tussen prof.dr. K. Schilder en de synode; hij stond daarin achter Schilder. Dams houding was van grote invloed op het in januari 1944 door de kerkeraad genomen besluit zich niet aan de herhaalde leeruitspraak van de synode uit december 1943 te onderschikken. Bij het nemen van dat besluit was hij zelf niet aanwezig. Zwaar gezocht door de Duitsers, had Dam kort tevoren de wijk genomen naar Amsterdam, waar het contact met de redactie van *Trouw* snel was gelegd. Toen in oktober 1944

het aanstellen van een redacteur voor het noorden en oosten ter sprake kwam, was Dam een logische keuze.

Op een op 11 en 12 november gehouden weekend maakten de hoofdverspreiders uit Friesland, Groningen, Drente, Overijssel en de Achterhoek kennis met 'Maas'. Hij kreeg te horen dat de krant van eind oktober (hetzelfde nummer als begin die maand in het westen was verschenen) niet erg actueel was. Er was met name grote behoefte aan een krachtig woord over het 'spitten'. Meer en meer mannen gingen door de knieën en lieten zich, onder het dreigement, dat bij een te kleine opkomst een aantal gijzelaars zou worden doodgeschoten, aan Duitse verdedigingslinies tewerkstellen; niet zelden werden zij, die weigerden en onderdoken, door afgunstige spitters aangebracht. Moest daar in *Trouw* niet op gereageerd worden? Dam zegde toe dat in een artikel te doen.

In het nummer, dat eind november, begin december in het noorden en oosten werd verspreid, stond het eerste artikel van Dam: 'Spitten'. Volgens Dam was de lof die de Nederlandse bevolking door Radio Oranje kreeg toegezwaaid vanwege haar fiere houding nogal geflatteerd. De stakende spoorwegmannen verdienden die lof ten volle, maar wat te zeggen van burgemeesters en gemeentesecretarissen die meewerkten aan het oproepen van spitters, van mannen die om vrijstelling holden ('daarmee het recht erkennende, dat ze opgeroepen mochten worden'), om van hen die vrijwillig gingen maar te zwijgen. 'Ach, Nederland, dat je nog niet begrijpt, waarom het gaat!', klonk het bitter in 'Spitten'. 'Hebben die vier voorbijgaande jaren je dan niets geleerd? Of kan het je allemaal niets meer schelen, wat er gebeurt of wat je doet?'

Het nummer dat in Friesland werd verspreid, bevatte nog een artikel dat niet tot de landelijke kopij behoorde: 'Onze goede burgemeester'. Het was het bijtende verhaal van de burgemeester van een 'gemeente die uit een tiental dorpen bestaat'. De 'Duitse slavendrijver' vroeg achthonderd mannen. De burgemeester wilde ze recruteren uit de beide armste dorpen, 'de streken waar vroeger de meesten naar de werkverschaffing gingen', om zich bij de meer gegoede burgers van de andere dorpen op de borst te kunnen kloppen hen uit Duitse handen te hebben gehouden. Maar dat viel tegen; er gaven veel te weinig mannen gehoor aan de oproep. De burgemeester achtte het toen beter zelf ook maar onder te duiken. 'Hij was toch wel 'n echte goeie!', besloot het artikel spottend.

Voor 'Onze goede burgemeester' (wie het heeft geschreven is niet bekend) had hoofdverspreider Jan van der Meer het stuk 'Aardappelrooien' laten vallen. 'Voor ons een artikel dat geen zin heeft', schreef hij, mede namens zijn broer Henk die in de zuid-oostelijke hoek van Friesland werkte.

Onderwerp van ‘Aardappelrooien’ was de gewetensvraag of, ten einde in de grote steden hongersnood te voorkomen, mocht worden ingegaan op Seyss-Inquarts voorstel arbeiders uit het westen van het land aardappelen te laten rooien in Drenthe. Volgens de gebroeders Van der Meer was die vraag in het noorden en oosten niet aan de orde. Er was immers voldoende voedsel. ‘Aardappelrooien’ was weer een van die ‘typisch westelijke artikelen’, waaraan zij geen energie, tijd en papier wilden verknoeien.

‘Aardappelrooien’ een ‘typisch westers artikel’ noemen, was nogal kortzichtig want door de jacht op ‘spitters’, die in het noorden en oosten plaatsvond, bleef de oogst in de grond zitten. Anders gezegd: door arbeiders uit het westen op de akkers te laten werken, konden de Duitsers de plaatselijke mannelijke bevolking aan verdedigingswerken te werk stellen. Daar werd ook in het artikel op gezinspeeld. Voor *Trouw* woog de kans op hongersnood echter zwaarder. Dat – werd niet door iedereen gedeeld. Meer over dit dilemma in het volgende hoofdstuk. ‘Onze goede burgemeester!’ sprak de mensen veel meer aan. ‘We hadden hier nl. kortgeleden nog een paar van die goeien, zie je!’, schreef Jan van der Meer aan Amsterdam. Het waren geen Friese burgemeesters. ‘Hollandse import! Penetratie der karakterlozen of hoe je het maar wilt noemen!’, sneerde hij.

‘M.h. Zwart keek nogal bedenkelijk over jullie eigen gefabriceerde copy’, waarschuwde Hans Hansma (‘Nico’, ‘Rudolf’) namens Bruins Slot. Op eigen gezag artikelen weglaten en zelf stukken schrijven kon niet door de beugel. ‘Maas’ redigeerde de krant en niemand anders!

‘Dynamische’ artikelen

In het Friese december-nummer stond weer een ‘eigen’ artikel, getiteld ‘Bevrijd’, geschreven naar aanleiding van de bevrijding van eenenvijftig gevangenen uit het Leeuwarder huis van bewaring door de Friese KP van Piet Oberman. Een huzarenstukje van de eerste orde, dat in het eerstvolgende nummer van *Trouw* niet onvermeld mocht blijven, meende Jan van der Meer, die ook KP’er was. Geslaagde verzetsacties waren goed voor het moreel van de bevolking. Bovendien toonde deze actie aan dat de KP meer was dan een troep wildebrassen die er te pas en te onpas op los knalde zoals in brede lagen van de bevolking werd gedacht. De bevrijdingsactie in het Leeuwarder huis van bewaring was zorgvuldig voorbereid en er was geen schot gelost – dat kon nu eens goed gezegd worden. Dam was echter niet in de buurt; hem opsporen zou te lang duren. Het artikel zou dan pas in het volgende nummer verschijnen en alle actualiteit hebben verloren. Er zat daarom niets anders op dan ‘een van de medewerkers van de heer Maas’ te vragen een stuk te schrijven, schreef Van der Meer Amsterdam in een

uitvoerige brief, waarin hij niet naliet te benadrukken, dat er overmacht in het spel was. Of dat hem erg heeft gespeten, mag worden betwijfeld.

De – onbekende – schrijver kwam met 'Bevrijd', waarin de bevrijdingsactie 'een vlammend signaal van trouw en solidariteit' werd genoemd in een tijd die beheerst werd door 'egoïsme en kleingeestigheid'. Ook bewees de actie dat het een misvatting was KP'ers gelijk te stellen met 'avonturiers, die van een bravourstukje houden'. 'Deze bevrijding spreekt (...) van andere dingen. Van groot en voorzichtig beleid. En ook van diepen ernst. Voordat deze helden hun groote werk gingen doen, hebben zij de handen gevouwen en heeft een van hen in een kort gebed om Gods zegen gevraagd. Hun gebed is verhoord.

'Enfin, we zullen wel commentaar krijgen', schreef Van der Meer berustend. Dat bleef echter – voor zover bekend – uit. Misschien had men in Amsterdam wel begrip voor de situatie en viel 'Bevrijd' niet slecht. Dat was niet het geval met het artikel 'De moorden te Dokkum', afgedrukt in het februari-nummer. Opnieuw vroeg een gebeurtenis volgens Van der Meer om commentaar in *Trouw* en opnieuw was Dam niet te bereiken.

Op 22 januari werden twintig gevangenen verzetsmensen als represaille in Dokkum gefusilleerd. Drie dagen eerder was door de KP bij De Valom, tussen Dokkum en Leeuwarden, een SD-auto met drie gevangenen overvallen. Een van de drie was een centrale figuur uit het Dokkumse verzet; zou hij 'doorslaan', dan was de ramp niet te overzien. De bevrijdingsactie slaagde, al raakte de man om wie de overval ondernomen was, gewond. Een SD'er vond ter plekke de dood; de chauffeur van de auto stierf korte tijd later aan zijn verwondingen. Drie dagen later vond de vergelding plaats. In de vroege morgen van 22 januari werden tien gevangenen uit het huis van bewaring in Leeuwarden gehaald, tien uit het Groningse huis, en naar Dokkum vervoerd. In vier groepen van vijf werden ze op de markt doodgeschoten. De tweede, derde en vierde groep moesten hun gedode voorgangers netjes in een rij op hun rug leggen. De twintig lijken moesten 24 uur blijven liggen.

Bij ontstentenis van Dam vroeg Van der Meer aan Hendrik Algra, oud-hoofdredacteur van het *Friesch Dagblad*, een artikel te schrijven. Van der Meer had Algra als leraar gehad op de Christelijke Kweek-

*R.J. Dam werd in oktober 1944 redacteur van *Trouw* in het noorden en oosten van het land.*

(Foto HDC)

school in Leeuwarden. Hij vroeg Algra, herinnerde deze zich later, 'om een fel stuk dat zo mogelijk zelfs de Duitsers zou intimideeren'. Fel was 'De moorden te Dokkum' zeker. *Trouw* zwoer wraak. 'Mocht de bezetter meenen, dat hij door deze gruweldaden de kracht van het illegale front zal breken, dan vergist hij zich. Hij zal deze mannen wéér ontmoeten, op plaatsen, waar hij er niet op rekt. En het wapen is goed, het oog is koel en de hand is vast. Eén kogel is genoeg.'

Net als bij het december-nummer legde Van der Meer ook nu omstandig uit waarom tegen de richtlijnen in was gehandeld. Er kon in *Trouw-mededeelingen* wel zo mooi gezegd worden dat 'Maas' in zijn artikelen op lokale voorvallen zou ingaan, maar in de praktijk kwam daar niets van terecht. Omdat op de toezending van de kopij geen peil was te trekken, was het onmogelijk met 'Maas' redactievergaderingen te plannen. En kwam de kopij, dan was hij doorgaans onvindbaar. En aan zo'n dramatische gebeurtenis als in Dokkum kon *Trouw* toch niet voorbijgaan, omdat de verantwoordelijke redacteur spoorloos was!? Na Duitse represailles kwamen onvermijdelijk kritische geluiden los over het nut van verzetsacties, nu ook. Dan was een 'stimulerend artikel' als 'De moorden te Dokkum' hard nodig. Bovendien maakten dergelijke artikelen de krant actueler en 'dynamischer'. Wat dat betreft kon een voorbeeld genomen worden aan *Het Parool*, meende Van der Meer. Was het daarom niet beter voor de Friese editie van *Trouw* een aparte redacteur aan te stellen? Was H. Algra dan geen voor de hand liggende keuze? 'Men kan toch in Asd. veilig aannemen dat wij de Tr. gedachte ook hier wel kunnen verdedigen?'

Van der Meer wachtte, een week, twee weken, maar antwoord bleef uit. Hij begreep best dat de koeriersdienst door het barre winterweer niet op rolletjes liep, maar wekenlang taal noch teken uit Amsterdam krijgen – daar moest meer achter zitten. 'Het is niet zo dat er maar één belangrijke plek in Nederland zou zijn – Amsterdam – en dat de rest er maar bijhangt', schreef hij eind februari kribbig. In de eerste week van maart kwam eindelijk bericht; geen verklaring of excuses voor de gebrekkige communicatie, geen antwoord op de vraag of men zich voor kopij tot Algra mocht wenden. Nee, Hilde Dekker, die de technische correspondentie voerde, liet weten, dat 'De moorden te Dokkum' in Amsterdam 'uitgesproken slecht' was gevallen. 'Swarth' vond het stuk 'te veel krijgshaftig en wraakzuchtig'. Zelf had Hilde zich nogal gestoord aan de zinsnede dat het voor de gefusilleerden 'nameloos hard' moest zijn geweest 'in hun laatste uur te begrijpen, wat in hun weerloosheid aan hen zou worden misdaan, onherstelbaar misdaan'. Volgens haar hadden de twintig gedacht aan 'de genade van Christus en de heerlijkheid die hen wacht', net als 'Henk en Bas en Wim'.

Hilde Dekker doelde op ds. Henk de Jong, Bas van Beveren en Wim Speelman. De Jong en Van Beveren, die voor *Trouw* in Amsterdam hadden gewerkt, waren op 12 februari in Haarlem als represaille gefusilleerd. Wim Speelman was op 29 januari in de drukkerij van Sjoerd Bakker aan de Lijnbaansgracht gearresteerd en op 19 februari in Halfweg, als vergelding voor een aanslag op de spoorlijn Haarlem-Amsterdam, gefusilleerd.

Het was een mooie gedachte, voor het vuurpeloton denken aan ‘de genade van Christus’, schreef Van der Meer terug, maar die ging niet op voor de twintig slachtoffers in Dokkum. Die waren voor het merendeel ongelovig. Daarom was hun lot ‘nameloos hard’. ‘Een Christen kan zeggen: God roept mij van mijn post en geeft mij ander werk. Dezen konden dat niet.’

Medio maart ontving Van der Meer een uitvoerige brief van de redactie. De brief was geschreven door ‘Hessels’, schuilnaam van mr.dr. A.M. Donner. André Donner was een zoon van oud-minister en lid van de Hoge Raad mr. J. Donner. Hij was afkomstig uit het Schoolverzet, waaraan hij in *Trouw* enkele artikelen had gewijd. In november 1944 was hij als redacteur voor de in Zuid-Holland verschijnende speciale uitgaven aangesteld. In die functie had Donner zijn draai niet kunnen vinden; hij sprak de taal van de ‘jongens’ niet. Toen in januari 1945 door de arrestaties van Smallegen en Speelman gaten in de top van *Trouw* vielen, besloot Bruins Slot Donner naar Amsterdam te halen. Hij werd secretaris van de redactie, belast met het behandelen van redactie- en beleidsvragen en kreeg de supervisie over de afdoening van de technische en financiële zaken, die in handen van respectievelijk Hilde Dekker en Kees Streef bleef. Die supervisie deed in het verspreidingsapparaat nogal wat stof opwaaien – daarover later meer.

Met het gevormde secretariaat zou het met de correspondentie beter gaan, beloofde Donner aan Van der Meer. Bovendien was door het wegvallen van Wim de zaak wat in het honderd gelopen – daar moest men in Friesland toch begrip voor hebben. Wat de redactionele problemen van Van der Meer betrof: óf Donner was nog niet goed ingewerkt, óf hij hield zich op de vlakte, want hij schreef die problemen niet te begrijpen: ‘Maas’ kon toch artikelen schrijven. Waarom was ‘De moorden te Dokkum’ niet met ‘Maas’ besproken? Hij zou het zonder twijfel hebben afgekeurd, want het was van een toon die niet in *Trouw* hoorde. De Friezen hadden zich laten leiden door hun bewondering voor *Het Parool*, dat wellicht vlot was geschreven maar volgens Donner elke diepgang miste. ‘Men doet dit blad geen onrecht wanneer men zegt dat het in de illegale pers een soortgelijke positie inneemt en gedragslijn volgt als in de vooroorlogsche pers “De Telegraaf”’, liet hij Van der Meer weten. ‘Zoo vlot en brilliant schrijven als het Parool, willen

wij niet!' De ironie wilde dat Dam inmiddels van het artikel 'De moorden te Dokkum' kennis had genomen en er geen enkel bezwaar tegen had, dat het ook in de Groningse editie werd opgenomen.

Met Donners diskwalificatie van *Het Parool* was Van der Meer het niet eens. 'Kuyper schreef toch ook een schitterende stijl en zeker niet zonder diepgang', wierp hij tegen. En aan zo'n stijl, 'vlot en brilliant', was grote behoefte. Lezers klaagden over 'te zware' artikelen. Van der Meer had de indruk dat veel stukken werden overgeslagen, en hij kon het de lezers niet kwalijk nemen. 'Gaat het ons allen momenteel niet zo, dat we een goede, gedegen studie bijna niet kunnen doorworstelen?' Wat de redactie van de krant betrof, benadrukte Van der Meer nog maar eens, dat de situatie onwerkbaar was. Met het opsporen van 'Maas', in 'de rimboe van Drenthe of Overijssel', ging doorgaans twee weken heen. Dat gaf voor de 'grote krant' al problemen, laat staan voor de wekelijkse *Speciale uitgave voor Friesland*, waarvan het eerste nummer juist was verschenen, en het *Trouw-bulletin*: speciale Friese uitgave, dat vanaf januari tweemaal per week in de Zuid-Oost-hoek verscheen.

In de Noord-West-hoek verscheen geen bulletin, omdat daar de nieuwsvoorziening met *De Koerier*, *V3* en *BBC-nieuws* goed was gewaarborgd. *BBC-nieuws* verscheen ook in de Zuid-West-hoek, samen met *Frontnieuws*; ook daar was een nieuwsuitgave niet nodig. De Noord-Oost-hoek werd vanuit Groningen van bulletins voorzien. Deze uitgaven stonden of vielen met actuele artikelen. 'Maas' kon die niet leveren. Mocht dan in ieder geval voor de lokale edities een beroep worden gedaan op Algra?

Dat kon men in Amsterdam niet weigeren, nu al helemaal niet, want twee dagen voor Van der Meers schrijven, op 13 maart, was Dam bij een straatcontrole even buiten Assen gearresteerd. De kwestie van de redactie was daarmee in een ander licht komen te staan, wat Donner er niet van weerhield te schrijven dat de redactie nogal huiverig was voor Algra. Zou hij, oud-hoofdredacteur, wel bereid zijn zich naar de leiding van Amsterdam te schikken? Bovendien had je voor de naoorlogse krant niets aan Algra; hij zou na de bevrijding onmiddellijk weer met het *Friesch Dagblad* aan de slag gaan.

Aan die bedenkingen had Van der Meer geen boodschap. Hij had kopij nodig; de naoorlogse krant was van latere zorg. De ongerustheid in Amsterdam of het Friese *Trouw* met Algra aan het hoofd wel in het gareel zou blijven, deelde Van der Meer niet. 'Mensen met een eigen mening mogen wij hier graag', liet hij Donner eind maart weten. In Amsterdam was men daar minder op gesteld.

'Vermijd (...) alles, waarvan je niet de vaste overtuiging hebt dat de Red.

het volkomen zou aanvaarden', droeg Donner de hoofdverspreiders in het noorden en oosten op. Een geschikte vervanger voor 'Maas' was zo gauw niet voor handen. Tot de bevrijding moest op eigen kompas gevaren worden. Of op dat van het Friese *Trouw* veilig kon worden afgegaan – daar had men in Amsterdam de nodige twijfels over.